

# Bartnicka, Kalina

---

"Idea opieki nad chorym na ziemiach polskich w latach 1809-1914", Bożena Urbanek, Wrocław 2001 : [recenzja]

---

Medycyna Nowożytna 9/1 - 2, 201-205

---

2002

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**Bożena Urbanek, *Idea opieki nad chorym na ziemiach polskich w latach 1809–1914*, wyd. Arboretum, Wrocław 2001 r., ss. 408.**

Bożena Urbanek zajmuje się problemami medycyny i pielęgniarstwa w Polsce w XIX i XX w. Interesują ją zagadnienia rozwoju terapii praktykowanej na ziemiach polskich w XIX w., metodyka i technika postępowania leczniczego, koncepcje opieki nad chorym, geneza i rozwój polskiego słownictwa i nazewnictwa związanego z opieką nad chorym.

Jest dobrze przygotowana do prowadzenia badań w obranej dyscyplinie naukowej. W zakresie pielęgniarstwa ma wykształcenie zawodowe i dobrą znajomość problemów środowiska pielęgniarstwa

Akademickie umiejętności i przygotowanie warsztatowe do badań historycznych zdobyła dzięki studiom na Uniwersytecie Warszawskim i doktoratowi z historii, uzyskanemu na podstawie rozprawy *Pielęgniarki i sanitariuszki w Powstaniu Warszawskim 1944 r.* Praca ta, opublikowana przez PWN (Warszawa 1988), została w 1989 r. uhonorowana przez Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich, nagrodą II stopnia im. Alfreda Fiderkiewicza.

Książka Bożeny Urbanek *Idea opieki nad chorym na ziemiach polskich w latach 1809–1914*, jest jej rozprawą habilitacyjną. Jest to obszerna, bogata źródłowo publikacja naukowa, opatrzona bibliografią, aparatem krytycznym, indeksem osobowym, ponad pięćdziesięcioma ilustracjami.

Zagadnienie pielęgniarstwa w Polsce było jak dotąd mało badane (poza problemami dobroczynności i szpitalnictwa). Brakuje studiów porównawczych z innymi krajami i syntez. Autorka musiała więc oprzeć się w swoich badaniach na materiałach źródłowych, i wykazała tu wiele intuicji i umiejętność docierania do różnego typu materiałów. Baza źródłowa rozprawy jest imponująca. B. Urbanek przeprowadziła kwerendy materiałów archiwalnych w zbiorach archiwów i bibliotek Wilna, Lwowa, Grodna, Londynu, w niewielkim stopniu – w Niemczech (w bibliotece uniwersyteckiej w Bielefeld).

W kraju badała zbiory krakowskie, poznańskie i warszawskie. Wykorzystała zarówno spuścizny rękopiśmienne profesorów uniwersyteckich, dokumentację szpitali i klinik, towarzystw dobroczynnych, władz administracyjnych i zakonów. Przebadła publikowane materiały normatywne i przepisy organizacyjne dotyczące form i instytucji zajmujących się dobroczynnością, opieką nad ubogimi i chorymi. Po raz pierwszy bodaj w historiografii polskiej zbadała pod kątem interesującej ją problematyki zawartość wielu XIX-wiecznych czasopism ukazujących się w trzech zaborach: ogólnonaukowych,

lekarskich, społeczno-kulturalnych, religijnych a także kilku gazet codziennych (bibliografia obejmuje ponad 40 tytułów).

Cennym, po raz pierwszy badanym jako materiał źródłowy dla dziejów opieki nad chorym działem publikacji są wydawnictwa lekarskie, a zwłaszcza podręczniki i poradniki higieniczne i dotyczące pielęgnacji, nie tylko polskie ale również niemieckie i angielskie. Wykorzystane zostały jako źródła pisma filozoficzno-społeczne, dawne encyklopedie i słowniki, literatura pamiętnikarska i epistolograficzna. Zapewne można byłoby dorzucić jeszcze jeden lub dwa tytuły, zastanowić się nad dorzuceniem wypowiedzi jeszcze kogoś z niewzględnionych autorów (np. autorów poradników z kręgu teologii pastoralnej), a dla porównania sięgnąć także do dorobku francuskiego. Jednak, wobec obszerności przebadanego materiału nie wydaje się, aby to zasadniczo zmieniło ustalenia faktów czy ocenę zbadanych procesów. Kwerendy przyniosły poważne rozszerzenie wiedzy o zasobach bibliograficznych i źródłach do badań nad dziejami opieki nad chorym w XIX w. i nad dziejami nauk medycznych w Polsce. Wykorzystano obszerną literaturę zagadnień wiążących się z problematyką rozprawy w języku polskim, angielskim i niemieckim.

Należy podkreślić nowoczesność koncepcji badań historycznych prowadzonych przez autorkę, która rozwój nauk medycznych, opieki nad chorym i pielęgniarstwa w XIX-wiecznej Polsce, ujmuje kompleksowo, na szeroko zarysowanym tle historycznym ogólnoeuropejskim, nie tylko jako problem lekarski ale w kontekście innych zjawisk. Wydobywa polską specyfikę wynikającą min. z sytuacji politycznej (np. związek powstań narodowych z rozwojem zainteresowań „medycznych” w społeczeństwie i publikacjami poradników i instrukcji organizacji opieki społecznej i pielęgniarstwa). Unika odrywania procesów zachodzących w Polsce od ich uwarunkowań i związków oraz perspektywy europejskiej.

Rozwój idei opieki nad chorym przedstawiony został w szerokim kontekście rozwoju filozofii człowieka i filozofii medycyny, leksykalnym, terapeutycznym, kultury higienicznej i zdrowotnej społeczeństwa. W książce omówione zostały przemiany w organizacji opieki pielęgniarstwie, przekształcenie się pielęgnacji chorego w świecki zawód medyczny, z konsekwencjami w dziedzinie kształcenia zawodowego.

Zastrzeżenia budzi natomiast struktura książki. Składa się ona z trzech części, w których kolejno rozpatrzone zostały:

- I. Rozwój idei, społecznej akceptacji i organizacji opieki nad chorym w Europie od starożytności aż po wiek XX; odzwierciedlenie tego

procesu w zasobie leksykalnym, ze szczególnym uwzględnieniem wieku XIX oraz sytuacji w państwach zaborczych.

II. Rozwój opieki w Polsce do XVIII w. włącznie.

III. Ideowe, filozoficzne, naukowe, społeczne i organizacyjne zagadnienia opieki na ziemiach polskich XIX w.

Mechaniczne połączenie w wyodrębnionych częściach rozprawy zagadnień o różnym ciężarze badawczym i nośności intelektualnej spowodowało nierówne rozłożenie tekstu. Zagadnienia, którymi zajmuje się autorka ujęte zostały w 17 rozdziałach, z czego 5 w części pierwszej, 1 w drugiej i 11 w trzeciej. Rozdziały te są też bardzo niejednakowej objętości, od kilku do kilkudziesięciu stron.

Wydaje się, że dla przejrzystości tekstu i uwypuklenia oryginalnego wkładu autorki w rozpoznanie badanych przez nią zagadnień, korzystne było by połączenie „historycznych” rozdziałów I i II oraz VI. Pierwsze dwa oparte zostały głównie na opracowaniach i nie są wolne od uproszczeń (na przykład w sprawach traktowania osób starych i ułomnych w starożytności, czy też w kwestii zabijania słabych i ułomnych niemowląt, co wynikało z przyczyn ekonomicznych – było metodą regulacji przyrostu ludności, i było praktykowane w całej starożytności greckiej i rzymskiej, aż po IV–VI w.ne., a nie tylko w Sparcie jakby wynikało z tekstu; (por. L. Winniczuk, *Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, wyd. III, PWN Warszawa 1983, t. I ss. 223 i 256 ). Niezbyt też szczęśliwie dla struktury książki, niewielki (13 stron) rozdział VI, nieproporcjonalny pod względem objętości z pozostałymi częściami rozprawy, potraktowany został jako osobna, druga część. Rozdział ten poświęcony rozwojowi problemów opieki na ziemiach polskich przed XIX wiekiem doskonale komponuje się z rozdziałami „historycznymi”. Przyłączenie go do części II pozwoliłoby uniknąć pewnych powtórzeń, np. związanych z funkcjami opiekuńczymi zakonów. Korzystne byłoby wydzielenie jako drugiej części pracy rozdziałów III, IV i V, które ukazują europejskie tło i inspiracje przemian zachodzących w XIX wieku na ziemiach polskich. Rozdziały te (III – poświęcony rozwojowi teoretycznych i praktycznych problemów terapii w XIX wieku; IV – poświęcony teorii i organizacji opieki oraz rozwojowi zawodowego pielęgniarstwa na Zachodzie Europy i w krajach zaborczych; V – zajmujący się rodowodem i rozwojem w XIX w. nazewnictwa związaneego z opieką i pielęgniarstwem na ziemiach polskich i za granicą), są nośne treściowo i zawierają szereg oryginalnych ustaleń.

Obszerna trzecia część książki ujmuje rozwój opieki nad chorym i polskiego pielęgniarstwa w szeroko pojętych granicach wieku XIX

(do 1914 r.), z wyraźnym zaznaczeniem przełomu dokonującego się około połowy wieku. Część ta składa się z jedenastu rozdziałów. Przedstawione zostały zagadnienia organizacji opieki na terenie poszczególnych dzielnic zaborowych w I połowie wieku (rozdz. VII) i w II połowie (rozdz. XIII), podobnie stan i przemiany terapii (rozdz. VIII i XV). Wpływ romantyzmu, utylitaryzmu i racjonalizmu na podejście do człowieka chorego omówione zostały w rozdziałach IX i XIV. Sprawom kształtowania opinii publicznej przez środowiska lekarskie i akademickie, prezentacji wydawnictw dotyczących opieki poświęcone zostały rozdziały X i XI. Kształcenie, doskonalenie i postępujące zróżnicowanie zawodowe personelu pielęgniarskiego omówiono w rozdziale XIII, rozwój racjonalizmu w pielęgowaniu w rozdziale XVI. Rozdział XVII jest podsumowaniem rozwoju pielęgniarstwa w Polsce na tle europejskim.

Wadą wydawnictwa jest brak starannej korekty druku. Tekst jest pełen błędów drukarskich i potknięć językowych. Jest to sprawa techniczna, wynikająca zapewne z pośpiechu edytora, ale powoduje obniżenie walorów czytelniczych książki.

Uzyskane przez autorkę wyniki badań ukazują wartości wychowawcze i kształcące postępującej profesjonalizacji opieki nad chorym – oraz wiedzy o zagadnieniach oświaty sanitarnej i higieny – i ich wpływ na rozszerzanie zakresu elementarnego i zawodowego kształcenia, na podnoszenie się stanu kulturalnego i poziomu życia społeczeństwa.

Wyodrębnianiu się szpitali jako placówek medycznych i instytucji profesjonalnej opieki nad chorymi, towarzyszyło tworzenie się nowych, form opieki społecznej, odpowiadających zmienionym potrzebom, oraz rosnąca rola i funkcje oświaty sanitarnej. Różnicowanie się i rozszerzanie zakresu funkcji zawodowych i postępująca w miarę wzrastania znaczenia terapeutycznego opieki pielęgniarskiej jej profesjonalizacja, znajdowały odbicie w unowocześnianiu słownictwa związanego z opieką nad chorym, ale także wymagały tworzenia nowych typów i poziomów kształcenia zawodowego.

Wzrost zrozumienia funkcji ogólnorozwojowych pracy umysłowej miał wpływ na programy kształcenia i doskonalenia zawodowego pielęgniarek. Kształcenie zawodowe pielęgniarek i pragmatyka zawodowa wiążą się ze splotem zagadnień „feministycznych”, kształceniem i wychowaniem, perspektywami pracy zawodowej kobiet związanych z pielęgniarstwem. Laicyzowanie się pielęgniarstwa jako zawodu niewątpliwie wpływało na jego uzależnianie od władz państwowych, ale także wpływało na tworzenie się profesjonalnego (nie tylko zależnościowo-służbowego) oparłego o zasady laickie systemu zależności na linii lekarz-pielęgniarka.

Wzajemne uwarunkowania pedagogiki i pediatrii wpłynęło na upowszechnienie zrozumienia w społeczeństwie istoty dzieciństwa i na wyodrębnianie się szpitali dziecięcych. Ukazała też autorka funkcje kształcające poradników i instruktaży dotyczących opieki nad człowiekiem chorym i niepełnosprawnym, popularyzujących wiedzę lekarską i higienę, oraz medycynę – którą można by nazwać – domową, rodzinną, wśród osób nie związanych zawodowo z problematyką pielęgniarstwa.

Recenzowana książka jest rezultatem ogromnej pracy badawczej.

Ma jednak ta książka walory wykraczające poza zagadnienia związane zagadnieniami wchodzącymi w zakres dziejów medycyny; jest ważna dla wszystkich, którzy interesują się rozwojem kultury życia codziennego, poziomem higieny, społecznych uwarunkowań oświaty sanitarnej, emancypacji zawodowej kobiet, wewnętrznych stosunków w rodzinie. Dla historyka oświaty – pasjonujące i inspirujące są wątki dotyczące społeczno-kulturalnego i politycznego kontekstu rozdzielania się funkcji opiekuńczych i leczących tradycyjnych instytucji opieki (szpitale, przytulki), zmienianie się ich funkcji, rozszerzanie zakresu, tworzenie słownictwa, wyodrębniania się szpitali jako placówek medycznych, profesjonalizacji opieki nad chorymi, form opieki społecznej, oświaty sanitarnej (problemy mycia przed założeniem wodociągów w Warszawie!), istoty dzieciństwa i jego rozumienia w społeczeństwie (kwestia pediatrii i szpitali dziecięcych), funkcji ogólnorozwojowej pracy umysłowej, higieny, warunków i form kształcenia i doskonalenia zawodowego pielęgniarek, laicyzowaniu się zawodu, jego uzależnianiu od władz państwowych, cały splot zagadnień „feministycznych”, pragmatyka zawodowa pielęgniarek,

Wykorzystane w recenzowanej książce kwerendy poważnie rozszerzają wiedzę o bazie archiwalnej i bibliograficznej historii medycyny w Polsce, szczególnie zaś zagadnień związanych z pielęgniarstwem i opieką nad chorym w XIX wieku, stosunkowo mało dotychczas rozpoznanych. Cenne są zwłaszcza materiały uzyskane w archiwach wileńskich.

Książka dr Bożeny Urbanek wypełnia lukę w wiedzy o poziomie i nie-odświętnych realiach i o warunkach zdrowotnych rodzinnego i społecznego życia polskiego w XIX w., o funkcjach pielęgniarstwie kobiet w rodzinie. Przynosi więcej niż zapowiada sam tytuł, a ponadto uświadamia obszary otwierające się dla badań nie tylko w zakresie historii medycyny.

**Kalina Bartnicka**